

Ivan Duzlevski *

Zaštita žrtve u krivičnom postupku

Sadržaj

1. Uvod – da li je neophodna zaštita žrtve krivičnog dela?
2. Krivično zakonodavstvo u Srbiji i sudska praksa – koga, šta, kako štitimo?
 - 2.1. Normativni okvir
 - 2.2. Praktične smernice u pristupu žrtvi i procesna valorizacija njenog iskaza
 - 2.2.1. Prvi kontakt sa svedokom-žrtvom
 - 2.2.2. Procesna radnja ispitivanje zaštićenog svedoka, dokazna snaga iskaza i limitirano pravo oštećenog na supsidijarnu tužbu
 - 2.2.3. Psihološka podrška i pomoć (stručne službe)
3. Zaštita posebnih kategorija svedoka u krivičnom postupku
 - 3.1. Zaštita žrtava ratnog zločina
 - 3.2. Zaštita žrtava porodičnog nasilja
 - 3.3. Zaštita dece žrtava krivičnih dela (maloletnih svedoka)
 - 3.4. Zaštita žrtava seksualnog delikta
4. Zaključak

1. Uvod – da li je neophodna zaštita žrtve krivičnog dela?

Osoba koja odluči da istupi i ispriča o onome što zna o nekom krivičnom delu, neretko rizikuje pretnje i zastrašivanja od strane okrivljenog ili trećih lica, čak i osvetu u odnosu na njega ili na lica iz njegovog najbližeg okruženja. Kada institucije međunarodnog ili nacionalnog pravosuđa otpočinu procesuiranje predmeta počinjenih ratnih zločina, i kada i okrivljeni i svedok potiču iz jedne zatvorene, tradicionalne, društvene sredine, u kojoj „svi znaju o svakome sve“, sa reliktima prekih sudova, izricanja kolektivnih kazni i zastrašujuće krvne osvete, ugroženost osnovnih društvenih vrednosti još bolje se uočava. Isto tako, u borbi države protiv organizovanog kriminala, najefektivnije sredstvo borbe trebalo bi da budu svedoci-insajderi, dakle „mangupi“ iz redova same kriminalne organizacije, obično vojnički ustrojene sa piramidom vlasti i moći, koja samim tim podrazumeva da se izdaja kažnjava najsirovijim metodama.

Pravu društvenu opasnost predstavlja nemoć nadležnih institucija da zaštite takve svedoke, a time i opasnost od nekažnjivosti najtežih prestupnika i ohrabriranje drugih na vršenje krivičnih dela.¹ Otuda i značaj i kompleksnost pitanja zaštite svedoka u krivičnom postupku danas.

* Autor je Zamenik javnog tužioca u Drugom osnovnom javnom tužilaštvu u Beogradu.

Sa procesnog aspekta, neometani tok procesa prikupljanja, obezbeđenja i izvođenja dokaza, uz zaštitu integriteta i ličnosti svih učesnika sudskog ili drugog postupka osnovna su dužnost svake odgovorne, efikasne i pravične države. Ovaj postulat se, pre svega, ima primeniti u krivičnim ili kaznenim postupcima. Tada državna vlast, reakcijom na društveno nepoželjna ponašanja, prinudnu zaštitu opšteg, javnog interesa ostvaruje na štetu onog privatnog, oduzimanjem ili ograničavanjem prava okrivljenog.

Upravo u takvim slučajevima može doći do naizgled sasvim neočekivanih, negativnih pojava, čije ispoljavanje ujedno znači i potpuno obesmišljavanje svrhe vođenja krivičnog postupka i kažnjavanja počinitelaca krivičnih dela, te samim tim i potpuni kolaps mehanizma državne zaštite. Naime, umesto da se svrha krivičnog progona postigne izricanjem odgovarajuće sankcije učiniocu krivičnog dela, i tako utiče i na ostale da ne čine krivična dela, ona se bezobzirnim napadom na žrtvu, koja ima procesni status svedoka-oštećenog ili napadom na njemu bliska lica sa ciljem da se on spreči ili omete u svedočenju, izobličuje tako da postaje sama sebi suprotnost. U takvim krivičnim predmetima ne samo da se ne postiže generalna i specijalna prevencija, već naprotiv, potencijalni delinkventi se ohrabruju da krivična dela ponove ili dovrše, a svedocima se šalje zastrašujuća poruka - sačuvati živu glavu je iznad dužnosti svedočenja.

Katkad, pravilo da teret dokazivanja pada na ovlašćenog tužioca dobija sasvim novu, višu dimenziju. U pojedinim kompleksnijim postupcima koje karakteriše oskudnost ili čak potpuno odsustvo materijalnih dokaza, predmeta i tragova krivičnog dela, dužnost zaštite svedoka na čijim iskazima javni tužilac bazira optužnicu prerasta u najviši imperativ. Naime, procesni uspeh optužbe ostvaruje se, u velikoj meri, i sprečavanjem bilo kakvog nedozvoljenog uticaja na svedoka, odnosno kontaminacije njegovog iskaza kao ključnog dokaznog sredstva. Naravno, te činjenice svesna je i odbrana. Tada, ako se stvar stavi u kontekst osnovnog postulata krivičnog procesnog prava - *in dubio pro reo* - javlja se neodoljivi poriv da se glavni svedok optužbe

¹ „Sve nas navodi na uverenje da bi svi ti muškarci bili osuđeni za ozbiljne zločine i sada bi služili dugačke zatvorske kazne, da nije dva šokantna razvoja događaja koji su obezbedili njihovu nekažnjivost: prvo, izgleda da su uspeli da eliminišu ili zaplaše i učukaju većinu potencijalnih i postojećih svedoka protiv njih (i neprijatelja i nekadašnjih saveznika), koristeći nasilje, pretnje, ucenu i reketu za zaštitu; i drugo, nesigurna politička volja međunarodne zajednice da efektivno sudski goni bivše vođe OVK. Izgleda da je to takođe dozvolilo Tačiju – i samim tim drugim članovima 'Dreničke grupe' da koriste svoju poziciju kako bi nagomilali lično bogatstvo potpuno van proporcija njihovih proklamovanih aktivnosti.“ Odlomak iz Izveštaja izvestioca Saveta Evrope EU Dika Martija, *Nehumano postupanje prema ljudima i nelegalna trgovina ljudskim organima na Kosovu*, od 12. 12. 2010, t. 69. „Centralni činjenični kontekst žalbe tužilaštva je nezapamćena atmosfera rasprostranjenog i ozbiljnog zastrašivanja svedoka koja je prevladavala na suđenju u ovom predmetu. Pretresno veće je to prihvatilo kao činjenicu u Prvostepenoj presudi, gde je primetilo sledeće: Tokom celog suđenja Pretresno veće je imalo znatnih poteškoća da obezbedi svedočenje velikog broja svedoka. Mnogi svedoci su naveli strah kao bitan razlog iz kojeg ne žele da pristupe Sudu i svedoče. Pretresno veće je steklo snažan utisak da je suđenje vođeno u atmosferi u kojoj se svedoci nisu osećali bezbednim. Uzrok tome je niz faktora koji su tipični za Kosovo, na primer, male zajednice na Kosovu i tesne veze u okviru porodice i zajednice zbog kojih je bilo teško garantovati anonimnost. Osim toga, i strane u postupku složile su se da je na Kosovu postojala nestabilna bezbednosna situacija koja je bila naročito nepovoljna po svedoke. S obzirom na poteškoće u nastojanju da se dobiju iskazi, za čak 34 svedoka odobrene su određene zaštitne mere. Uz to, izdato je 18 obavezujućih naloga za svedočenje za one svedoke koji su i dalje odbijali da daju svoje iskaze, čak i uz mogućnost zaštitnih mera. I pored toga mnogi od njih su odbili da svedoče.“ - Drugostepena presuda MKSJ, *Tužilac protiv Ramuša Haradinaja*, IT-84-04-A od 19. 07. 2010, t. 34. „Ima lica kojima su postavljana pitanja kao svedocima i čija se imena čak uopšte ne pojavljuju na spisku svedoka jer su ubijena. Ne želim zaštitne mere jer takve mere u stvarnosti ne postoje, one postoje samo unutar zidova ove sudnice, a ne izvan njih.“ Iz transkripta svedočenja Sh. Kabashija, *Tužilac protiv Ramuša Haradinaja* od 05. 06. 2007, ss. 5439-5440.

napadne iz svih oružja. Kada reč „napad“ ne označava samo metaforu za umešno (i legitimno) osporavanje dokaza suprotne strane postavljanjem unakrsnih pitanja svedoku, već slanjem pretnji ili ugrožavanjem svedoka i članova njegove porodice na neki drugi način, sa ciljem neutralisanja iskaza svedoka kao dokaznog sredstva, neophodna je energična reakcija države i društva.

Dakle, uopšteno pod zaštitom svedoka danas možemo govoriti o merama koje preduzima organ koji vodi postupak radi pribavljanja po pravilu najvažnijeg krivičnog dokaza s jedne, te zaštite takvog dokaza od zabranjenih uticaja s druge strane. Nažalost, stvarnost nas prečesto opominje da bi ta zaštita morala imati i mnogo šire značenje - zaštitu same ličnosti svedoka-žrtve i njegovih osnovnih ljudskih prava, uključujući čak i pravo na život i pravo na zaštitu psihičkog i telesnog integriteta.

Mogu li se makar naslutiti razlozi za tako ozbiljne propuste pravosudnih organa koji omogućavaju da dođe do pretnji, a u ekstremnim slučajevima čak i likvidacije svedoka i bliskih im lica? Ovaj tekst ima za cilj da se sagleda trenutni položaj svedoka i žrtve u sistemu zaštite u Republici Srbiji, nakon reforme propisa i usvojenih novela na tom polju. Analizirajući važeće norme o zaštiti svedoka i nedavne izmene i dopune propisa u Republici Srbiji daje se, najpre, prikaz opštih pojmova i elemenata u vezi sa zaštitom svedoka u Srbiji i kakve mere zaštite poznaje praksa srpskih sudova i tužilaštava. Osim toga, u tekstu se ukazuje na pojedine specifičnosti postupaka zaštite posebnih kategorija svedoka i oštećenih u krivičnom postupku (preciznije, misli se isključivo na one oštećene kao žrtve, pasivne subjekte krivičnog dela). Tu spadaju žrtve ratnih zločina, nasilja u porodici i seksualnih delikata, kao i maloletni svedoci-deca. Pravna zaštita nabrojanih kategorija posmatraće se i komparativno sa međunarodnom krivičnom praksom, uz akcenat na pojedina rešenja od značaja za postupanje sudova u Srbiji.

Analitičkim i kritičkim metodološkim pristupom izabranoj temi, u tekstu se traže odgovori na sledeća pitanja: koja sredstva savremena krivična pravosuđa koriste u borbi protiv ugrožavanja svedoka, da li su ta sredstva samo spisak lepih želja neprimenjiv u praksi, kako izgleda sistem zaštite svedoka u Srbiji, počev od normativnog okvira i sistemskih rešenja do mehanizama primene u praksi, te na kraju, gde se vidi prostor za njegovo unapređenje u budućnosti.

2. Krivično zakonodavstvo u Srbiji i sudska praksa – koga, šta, kako štitimo?

2.1. Normativni okvir

Ne tako davno, sistem zaštite svedoka u Srbiji pretrpeo je ozbiljne kritike nadzornih tela u pristupnim pregovorima Evropskoj uniji. Uočeni su ozbiljni nedostaci i propusti u funkcionisanju programa zaštite svedoka, posebno u vezi predmeta ratnih zločina, koji su rezultirali čak i dobrovoljnim napuštanjem programa zaštite od strane samih zaštićenih svedoka. Evropski parlament je 2012. godine na sličan način ukazao na „ozbiljne nedostatke u funkcionisanju sistema zaštite svedoka, što je dovelo do toga da je određeni broj svedoka odlučio da napusti program zaštite nakon što su bili sistematski zastrašivani.”² Gotovo identično reagovala je i Evropska komisija koja je, u svojim izveštajima o napretku, više puta naglašavala nedostatke programa zaštite svedoka u Srbiji.

² Evropski parlament, *Rezolucija o procesu evropskih integracija Srbije* (2011/2886RSP), 29. 03. 2012.

Poslednjih nekoliko godina vidljiv je napredak po ovom pitanju. Srbija je pitanja zaštite svedoka i oštećenih u krivičnim postupcima uvrstila u prioritetne strateške ciljeve i zadatke u okviru pristupnih pregovora Srbije sa Evropskom unijom, i to otvorenih poglavlja 23. (pravosuđe i osnovna prava) i 24. (pravda, sloboda i bezbednost). Načinjeni su pomaci tako što je najpre sačinjena analiza sa preporukama, a potom je izmenjen normativni okvir u cilju efikasne primene minimalnih standarda u vezi sa pravima, podrškom i zaštitom žrtava kriminala (oštećenih strana) u skladu sa Direktivom 2012/29/EU Evropskog Parlamenta i Evropskog Saveta kojom se uspostavljaju minimalni standardi o pravima, podršci i zaštiti žrtava kriminaliteta (Direktiva)³, uključujući inkorporiranje prava žrtve poput prava da razume i da je razumeju, prava na dobijanje informacija, na prevodenje i tumačenje, na pristup uslugama podrške, na individualnu procenu rizika i sl.

Direktiva, kao najznačajniji i najaktuelniji međunarodni akt na polju zaštite i podrške svedocima, proklamovala je osnovna prava svedoka u kaznenim postupcima koja su potom članice EU, ali i države-aplikanti (među kojima i Srbija), inkorporirali u svoja nacionalna zakonodavstva. To su pravo na zaštitu tokom krivične istrage, pravo na izbegavanje kontakata sa počiniocem, pravo na zaštitu privatnosti, pravo na individualnu procenu u cilju utvrđivanja specifičnih potreba zaštite i pravo na posebnu zaštitu dece-žrtava tokom krivičnog postupka.

Nakon osnivanja sudskih službi za podršku i pomoć svedocima, usled prelaska na adversarijalni sistem krivičnog postupka u Srbiji i koncept tužilačke istrage, Republičko javno tužilaštvo osnovalo je istovrsne službe pri višim javnim tužilaštvima u zemlji⁴ i uz podršku Organizacije za bezbednost i saradnju Evropske unije (OEBS) u Srbiji donelo je priručnik za javno tužilaštvo na temu komunikacionih veština⁵. Pored toga, distribuirana je brošura o pravima žrtava u skladu sa članom 4 pomenute Direktive. Državno veće tužilaca (DVT) je usvojilo i poseban dokument, Etički kodeks javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca, u kojem se, pored ostalog, predviđa da su javni tužioci i zamenici javnih tužilaca dužni da uvažavaju interese žrtava krivičnih dela i oštećenih u postupku i da im pruže odgovarajuću zaštitu u skladu sa zakonom⁶. Isto tako, pod okriljem Pravosudne akademije sprovodi se kontinuirana obuka sudija, tužilaca i policijskih službenika u vezi sa unapređenjem veština u pristupu i komunikaciji sa žrtvama kriminaliteta.

Ustav Republike Srbije⁷ (Ustav RS) na nekoliko mesta uopšteno ističe značaj dokaza u krivičnom pravu, i to u delu kojim se regulišu prava okrivljenog da bude upoznat sa svim dokazima koji potkrepljuju optužbu, zatim da iznosi dokaze u svoju korist, ispituje svedoke optužbe i da zahteva da se, pod istim uslovima kao svedoci optužbe i u njegovom prisustvu, ispituju i svedoci odbrane, kao i u vidu garantija na pravnu sigurnost u kaznenom pravu, tj. da se pravnosnažno okončani postupak može ponoviti samo izuzetno, zbog novoootkrivenih dokaza o odlučnim činjenicama. Međutim, Ustav RS ne reguliše prava svedoka u krivičnom postupku, pa time ni njihovo pravo na sudsku i vansudsku zaštitu, već se to prepušta zakonskim i podzakonskim propisima iz krivične materije.

³ Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council, 25. 10. 2012.

⁴ Opštim obaveznim uputstvom RJT-a o načinu postupanja službe za informisanje i podršku oštećenima i svedocima u javnim tužilaštvima O. br. 2/16 od 05. 12. 2016.

⁵ *Komunikacija sa svedocima i oštećenima. Primena veština komunikacije u radu javnog tužilaštva*, 2017.

⁶ Princip dostojanstva, t. 6, *Sl. gl. RS 87/2013*.

⁷ *Sl. gl. RS 98/2006*.

Šire gledano, na nivou najvišeg pravnog akta u pravnom sistemu Republike Srbije, pravo svedoka na zaštitu može se dovesti u vezu sa opštim pravima, ustavom zajemčenim, i to prvom na život, pravom na nepovredivost telesnog integriteta i pravom na imovinu.⁸

U pozitivnom zakonodavstvu Republike Srbije izdvojene su dve posebne kategorije svedoka: posebno osetljiv svedok i zaštićeni svedok. Posebno osetljivi svedok je svedok koji je zbog svojih godina, iskustva, načina života, pola, zdravstvenog stanja, prirode, načina ili posledica počinjenog krivičnog dela ili zbog drugih okolnosti naročito osetljiv.⁹ Takvi slučajevi bili bi deca i maloletni svedoci, svedok koji je traumatizovan događajima, svedok čiji kvalitet svedočenja može biti umanjen usled teškog psihičkog poremećaja. Zaštićeni svedok je svedok koji je odlukom nadležnog organa uključen u Program zaštite svedoka.¹⁰ Program je, u stvari, poseban vanprocesni mehanizam zaštite svedoka.

S druge strane, krivičnoprocesna pravila u Srbiji poznaju raznovrsne mere zaštite svedoka koje se u praksi određuju i primenjuju zavisno od kategorije svedoka i prirode samog krivičnog dela. One su, pre svega, predviđene Zakonikom o krivičnom postupku Srbije (ZKP), te propisima *lex specialis* kao što je regulativa o zaštiti maloletnih lica u krivičnom postupku¹¹.

Ako odvojimo na stranu zaštitu maloletnih lica, režim zaštite svedoka u Srbiji delimo na: režim opšte zaštite svedoka, režim zaštite posebno osetljivih svedoka i režim posebne zaštite svedoka, koji opet obuhvata posebne mere zaštite svedoka (tzv.procesna zaštita)¹² i programsku zaštitu svedoka regulisanu Zakonom o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku (tzv.vanprocesna zaštita).¹³ Osnovna razlika između opšte i posebne zaštite svedoka je jasna: prvu uživaju svi svedoci, a druga se obezbeđuje samo u onim slučajevima kada postoji opasnost od zastrašivanja svedoka, odnosno opasnost po život, zdravlje, slobodu ili imovinu većeg obima svedoka i njemu bliskih lica. Mere posebne zaštite su mere koje svedok može uživati dok traje krivični postupak, a programska zaštita je policijsko-tehnička zaštita koja može trajati pre, tokom i posle krivičnog postupka. Ono što im je zajedničko je da je potreban predlog ovlašćenog lica - tužioca, suda po službenoj dužnosti ili samog svedoka, dok odluku o predlogu uvek donosi nadležni sud u formi rešenja.

Bez obzira na pomenute vrste zaštite, krug zaštićenih lica je zakonski široko određen. Opštu i posebnu procesnu zaštitu, regulisanu ZKP-om, pod određenim uslovima, može uživati svako lice koje se pojavi kao svedok u krivičnom postupku za bilo koje krivično delo. Prema odredbi čl.3 st.1 Zakona o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku, „učesnik“ kome se pruža zaštita može biti: osumnjičeni, okrivljeni, tzv.svedok-saradnik (tj. okrivljeni-saradnik ili osuđeni-saradnik po novom ZKP-u), svedok, oštećeni, veštak i stručno lice, koje pojmove bliže određuje ZKP. „Blisko lice“ prema istoj odredbi je lice za koje učesnik u krivičnom postupku zahteva

⁸ *Ibid*, čl. 24, 25 i 58.

⁹ Čl. 103 i 104 Zakonika o krivičnom postupku Srbije, *Sl. gl. RS 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 i 55/2014*.

¹⁰ ZKP RS, čl. 105 (bel. 9).

¹¹ Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, *Sl. gl. RS 85/05*.

¹² Misli se na zaštitu predviđenu odredbama od čl. 102 do 112 ZKP RS.

¹³ Zakon o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku, *Sl. gl. RS 85/2005*.

uključenje u program zaštite. Ipak, ovde je smanjen krug krivičnih dela na dela protiv ustavnog uređenja i bezbednosti Republike Srbije, dela ratnih zločina i dela organizovanog kriminala.¹⁴

U praksi, sud ili javni tužilac, u funkciji organa koji rukovodi krivičnim postupkom (zavisno od njegove faze), dužni su da svakog oštećenog ili svedoka zaštite od uvrede, pretnje i svakog drugog napada. Na raspolaganju su im najpre izricanje opomene, a potom i novčano kažnjavanje. Izuzetno, u slučajevima nasilja i ozbiljnih pretnji može se preduzeti krivično gonjenje i policijska zaštita ugroženog lica.

ZKP posvećuje nekoliko članova specijalnim merama zaštite i samom zaštićenom svedoku. Oni regulišu pre svega vrste posebne zaštite i situacije u kojima je moguća njihova primena, postupak za njihovo određivanje i pravila ispitivanja zaštićenog svedoka kome je određena neka od ovih mera. Srpsko zakonodavstvo se opredelilo za uobičajenu normativnu sistematiku te je prihvaćen stav da su zaštitne mere koje uživa svedok tokom suđenja predviđene odredbama procesnog zakona koji regulišu sam krivični postupak. U manjem broju zemalja, na primer u Bosni i Hercegovini¹⁵, procesne mere zaštite regulisane su posebnim zakonom. ZKP R.Srbije ne sadrži poseban katalog krivičnih dela kod kojih bi bila moguća primena ovih mera, što znači da je moguća njihova primena bez obzira na vrstu i težinu krivičnog dela. Takođe, ta primena je moguća pre, tokom i po okončanju krivičnog postupka. Posebne mere zaštite, u smislu ZKP-a, koje podrazumevaju ispitivanje zaštićenog svedoka pod uslovima i na način koji obezbeđuju da se njegov identitet ne otkrije javnosti, jesu: isključenje javnosti sa glavnog pretresa i zabrana objavljivanja podataka o identitetu svedoka.

Izuzetno, kada se to čini prema okrivljenom i njegovom braniocu, mora postojati povišeni stepen ugroženosti života, zdravlja ili sloboda svedoka ili njemu bliskih lica, uz posebnu odluku nadležnog suda. Čak i tada, identitet svedoka se mora otkriti okrivljenom i braniocu najkasnije 15 dana pre početka glavnog pretresa. Ovo je porozna tačka u zaštiti svedoka u Srbiji. Praksa Evropskog suda za ljudska prava¹⁶ i Rezolucija Saveta Evrope o zaštiti svedoka kao temelja pravde i pomirenja na Balkanu¹⁷, pozivaju zemlje regiona da izmene svoja zakonodavstva i u ekstremnim slučajevima, kada interes pravde to nalaže, omoguće da identitet svedoka ostane tajna čak i za odbranu. Pokušaj udovoljenja ovim zahtevima, iako nije najsrećnije rešenje, nalazi se u čl. 300 ZKP-a kojim se utvrđuje da u postupcima za predmete organizovanog kriminala i ratnih zločina, javni tužilac može ispitati svedoka i bez obaveštavanja okrivljenog i branioca o sprovođenju te dokazne radnje ako oceni da bi njihovo prisustvo moglo uticati na svedoka. Ali, sudska odluka se ne može u pretežnoj (odlučnoj) meri zasnovati na takvom iskazu, jer bi time bilo povređeno pravo okrivljenog da unakrsno ispita tog svedoka. Praksa je pokazala, međutim, da su upravo iskazi ovakvih svedoka ključni dokazi u predmetima ove vrste, te je pozivanje na ovaj član postalo gotovo apsurdno.¹⁸

¹⁴ U pitanju su dela iz glave XXVIII KZ RS, kao i katalog dela iz Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku ratnih zločina, *Sl. gl. RS* 67/2003, 135/2004, 61/2005, 101/2007 i 104/2009, te katalog dela iz Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku organizovanog kriminala, *Sl. gl. RS* 42/2002, 27/2003, 39/2003, 67/2003, 29/2004, 58/2004 - *dr. zakon*, 45/2005, 61/2005, 72/2009, 72/2011 - *dr. zakon*, 101/2011 - *dr. zakon* i 32/2013.

¹⁵ Zakon o zaštiti posebno osetljivih svedoka i svedoka pod prijetnjom, *Sl. gl. BiH* 3/03, 21/03, 61/04, 55/05.

¹⁶ Npr. slučaj pred ESLJP *Kostovski protiv Holandije*, predstavka 11454/85.

¹⁷ Savet Evrope, *Rezolucija o zaštiti svedoka kao temelja pravde i pomirenja na Balkanu*, br. 784, t. 16, iz 2011.

¹⁸ Komplementarna sa ovim navodima je odluka ESLJP u predmetu *Doorson protiv Holandije*, br. 20524/92 od 26. 03. 1996. godine: „Pitanje prihvatljivosti dokaza jeste pitanje koje se prevashodno reguliše nacionalnim zakonom i

U Republici Srbiji mere vanprocesne zaštite regulisane su Zakonom o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku¹⁹. Zakon predviđa da je primena vanprocesnih zaštitnih mera moguća u slučajevima sledećih krivičnih dela: protiv ustavnog uređenja i bezbednosti, protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom i protiv dela organizovanog kriminala. Program zaštite svedoka koji se nalaze u pritvoru odnosno na izdržavanju kazne zatvora bliže je uređen posebnim podzakonskim aktom²⁰.

Ovakvo rešenje, sagledano u odnosu režima procesne i režima vanprocesne zaštite, nije do kraja sasvim pravično. Naime, jasno je da je krug lica koje mogu postati zaštićeni svedoci u procesnom smislu, dakle za vreme suđenja, daleko širi od lica kojim se može pružiti fizička i druga zaštita nezavisno od suđenja. Tako na primer, dovodi se u pitanje motivisanost žrtve porodičnog nasilja ili svedoka čija je imovina ugrožena, da svedoči u krivičnom postupku ako zna da on lično, kao i njemu bliska lica, mogu biti ugrožena od strane okrivljenog. Njegova eventualna zaštita pred sudom ne može i neće suštinski ništa promeniti.

U okviru Programa zaštite svedoka primenjuju se pojedinačno ili kumulativno sledeće mere: fizička zaštita ličnosti i imovine, promena prebivališta ili premeštanje u drugu zavodsku ustanovu, prikrivanje identiteta i podataka o vlasništvu i promena identiteta. Poslednja mera, promena identiteta, primenjuje se samo ako se zaštita ne može postići drugim merama. Nažalost, u svom dosadašnjem delovanju nadležni državni organi i službe pokazali su se nedovoljno efikasnim u primeni mere promene identiteta. Ako je toliko uočenih poteškoća u njenoj realizaciji, u smislu zamene ličnih podataka, onda promena fizičkih karakteristika, koju deklarativno navodi naš zakonodavac, ostaje samo scenario holivudskih filmova. Dobar putokaz ka prevazilaženju problema je i ostvarena regionalna saradnja nadležnih policijskih jedinica za zaštitu svedoka i vrhovnih državnih tužilaštava (kroz tzv. balkansku mrežu), jer međunarodna saradnja predstavlja najefikasniji segment „sakrivanja šticećenih lica“.

Opšta dužnost organa postupka je da oštećenog ili svedoka zaštititi od uvrede, pretnje i svakog drugog napada.²¹ Iako to zakon eksplicitno ne predviđa u delu kojim se uređuju pravila o saslušanju svedoka, već samo u okviru pravila o saslušanju okrivljenog (čl. 86 st. 1), organ postupka (policija, javni tužilac ili sud) ima minimalne obaveze prema svedoku u smislu da se saslušanje svedoka vrši se u granicama pristojnosti i uz poštovanje njegove ličnosti.

Stepen više u tom pogledu predstavlja deo ZKP-a koji je posvećen posebno osetljivim ili ranjivim svedocima. Njihova definicija bi se mogla zasnivati na njihovim ličnim svojstvima nezavisno od krivičnog dela o kojem treba da svedoče, poput: uzrasta, pola i zdravstvenog stanja. Tu su svrstani deca, maloletnici, lica sa fizičkim ili duševnim obolenjima usled kojih bi kvalitet svedočenja mogao biti umanjen, itd. S druge strane, osetljivi svedoci mogu se odrediti i pomoću

nacionalni sudovi cene validnost dokaza koji se pred njih iznose, a uloga Evropskog suda za ljudska prava jeste isključivo da utvrdi da li je postupak u celini bio pravičan uključujući u to i procenu načina unosa dokaza. Imajući u vidu navedeno, Sud je u konkretnom slučaju ocenio da se imalo smatrati dovoljnim, sa stanovišta pravičnosti suđenja, što je odbrani bilo omogućeno da dovede u pitanje iskaze anonimnih svedoka. Sama presuda u ovom slučaju nije zasnovana isključivo ili u odlučujućoj meri na izjavi anonimnih svedoka i što je nacionalni sud tretirao te dokaze sa potrebnom dozom opreza i predostrožnosti što je sve bilo dovoljno da Sud utvrdi da nema povreda prava na pravično suđenje i da je postupak u celini bio pravičan (...).“

¹⁹ Zakon o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku (bel. 13).

²⁰ Pravilnik o načinu sprovođenja programa zaštite učesnika u krivičnom postupku u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija, *Sl. gl. RS 19/2006*.

²¹ Čl. 102 st. 1 ZKP RS (bel. 9).

objektivnih kriterijuma koji su vezani za samo učinjeno krivično delo, kao što su: priroda krivičnog dela, način izvršenja, posledice. To su npr. lica posebno traumatizovana izvršenjem krivičnog dela: žrtve ratnih zločina, mučenja, trgovine ljudima, seksualnog nasilja ili prostitucije, žrtve porodičnog nasilja i sl. Treća i podjednako osetljiva kategorija svedoka bile bi osobe koje su u nekom posebnom odnosu sa okrivljenim, npr. članovima uže porodice, istog domaćinstva ili sa njima na neki drugi način blisko povezane ili zavisne.

Novi ZKP Republike Srbije prihvatio je visoke standarde zaštite posebno osetljivih svedoka.²² Važno je primetiti da se procesna pogodnost da mogu dati iskaz bez prisustva okrivljenog i branioca, za sada predviđa samo za osetljive svedoke u postupcima ratnih zločina i organizovanog kriminala, ali ne i za opšti kriminal, što čini se i nije sasvim pravično (imajući u vidu da i kod drugih dela mogu postojati visoko istraumatizirane žrtve koje ne žele svedočiti pred učiniocem, npr. kod nasilja u porodici)²³. Takođe, nedostatak važećeg ZKP-a je to što nije izričito zabranjeno unakrsno ispitivanje posebno osetljivih svedoka.

Ranijim novelama zakona iz procesne krivične materije²⁴ prvi put su u naš pravni sistem unete odredbe o zaštićenom svedoku. Sadašnji ZKP pojam „zaštićeni svedok“ određuje gotovo na identičan način – to je svedok kod kojeg postoje okolnosti koje ukazuju da bi davanjem iskaza odnosno odgovorom na pojedina pitanja sebe ili sebi bliska lica izložio opasnosti po život, zdravlje, slobodu ili imovinu većeg obima²⁵.

U čemu se sastoji procesna zaštita kod ove kategorije svedoka? Najvažniji zakonski instrumenti su mera zaštite identiteta svedoka od javnosti i odbrane (uz važno ograničenje, kako je to već navedeno - identitet svedoka svakako će biti otkriven odbrani, najkasnije 15 dana pre početka glavnog pretresa), mera isključenja javnosti sa suđenja i mera zabrane objavljivanja podataka o identitetu svedoku. Sam postupak procesne zaštite svedoka detaljno je regulisan zakonskim normama i on se relativno brzo i podjednako efikasno može sprovesti u delo kako u fazi istrage, tako i nakon potvrđivanja optužnice. Zaštita se realizuje u skladu sa međunarodnim standardima, u formi nejavnog postupka i prikrivanjem ličnih podataka svedoka i drugih podataka pomoću kojih bi treća lica mogla da otkriju njegov identitet.²⁶

Opisana zaštita se shodno primenjuje i u slučajevima zaštite prikrivenog islednika, veštaka, stručnog savetnika i stručnog lica u krivičnom postupku. Tu je i uslovno rečeno posebna

²² Npr. određivanje punomoćnika iz redova advokata (čl. 103 st. 3 ZKP RS (bel. 9)), promena redosleda izvođenja dokaza na glavnom pretresu (čl. 396 st. 1), izvođenje dokaza prikupljenih tokom istrage čitanjem na glavnom pretresu (čl. 406 st. 1), ispitivanje preko organa postupka, ispitivanje uz podršku psihologa, socijalnog radnika ili drugog stručnog lica, ispitivanje upotrebom tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka, ispitivanje van sudskih prostorija, u stanu svedoka ili drugim prostorijama ili nadležnim institucijama i pravilo da se posebno osetljivi svedok ne suočava sa okrivljenim, osim uz posebno odobrenje nadležnog organa, a na zahtev okrivljenog lica (čl. 104).

²³ Čl. 300 st. 1 ZKP RS (bel. 9).

²⁴ Zakonom o izmenama i dopunama Zakonika o krivičnom postupku RS, *Sl. l. SRJ 70/2001 i 68/2002 i Sl. gl. RS 58/2004, 85/2005, 115/2005, 85/2005 – dr. zakon, 49/2007, 20/2009 – dr. zakon i 72/2009.*

²⁵ ZKP RS (bel. 9).

²⁶ Uz dodeljivanje pseudonima umesto ličnog imena svedoka, sud može odrediti jednu ili više zaštitnih mera: izmena ili brisanje podataka o identitetu svedoka iz spisa predmeta, prikrivanje izgleda svedoka, upotrebom tehničkih uređaja za ispitivanje svedoka iz posebne prostorije uz promenu glasa ili uz promenu i slike i glasa. Naravno, sud će voditi računa da se odredi teža mera samo ako se svrha ne može postići primenom blaže mere.

podgrupa zaštićenih svedoka, iako u drugačijoj procesnoj poziciji, kao što im i naziv kazuje. To su okrivljeni-saradnici.

Normama pozitivnog krivičnog materijalnog prava Republike Srbije pruža se posredna zaštita svedoka. Krivični zakonik Srbije predviđa kažnjavanje lica koje sprečava i ometa dokazivanje ili makar samo to pokuša. Pored toga, inkriminiše se povreda tajnosti postupka, uz strožiju zaprećenu kaznu zatvora ako takva povreda poprimi svoj teži oblik neovlašćenim otkrivanjem podataka o identitetu ili o ličnim podacima lica zaštićenog u krivičnom postupku ili o podacima u vezi sa programom zaštite.²⁷

2.2. Praktične smernice za pristup žrtvi i procesna valorizacija iskaza

2.2.1. Prvi kontakt sa svedokom-žrtvom

Osnovni zadatak javnog tužioca nije samo da svedočenjem ugroženog svedoka sazna za druge dokaze, okrivljene i svedoke, pribavi dokaz o kakvoj poznatoj odlučnoj činjenici ili izvrši proveru do sada utvrđenih činjenica, već i da spreči ili makar ublaži njegovu ponovnu i sekundarnu viktimizaciju. U prvom kontaktu nadležnih državnih organa sa svedokom moralo bi se postupati krajnje obazrivo, dok se ne sagledaju sve činjenice u vezi sa svedokom i predmetnim zločinom o kome treba da da iskaz.

Na zahtev javnog tužioca, policija mora da ustanovi da li svedok već trpi kakvo zastrašivanje i prikupi dokaze o tome. U Srbiji postoji specijalna policijska služba za zaštitu svedoka pod nazivom „Jedinica za zaštitu svedoka“ i organizaciono je smeštena pri Direkciji policije Ministarstva unutrašnjih poslova RS. Javni tužilac u prvom kontaktu sa svedokom, praktično prvim razgovorom mora da zadobije njegovo poverenje. Istovremeno, uvidom u sve prikupljene dokaze i podatke utvrdi i kvalitet i značaj svedočenja za postupak, prepozna strah kod svedoka po njega ili bliska mu lica, kao i stepen njihove ugroženosti, da ga ohrabri, pravilno informiše o merama zaštite i podrške koja su mu na raspolaganju, osigura njegovu bezbednost te na kraju, i predloži sudu odgovarajuće mere procesne zaštite odnosno Komisiji za zaštitu uključivanje u program zaštite (nezavisno od procesa).

Kada je u pitanju svedok koji je ujedno i oštećeni (žrtva), subjekt nad kojim je krivično delo izvršeno, tada se odgovornost javnog tužioca multiplikuje. Tada javni tužilac vodi računa da svojim propustima žrtvu ne izloži sekundarnoj viktimizaciji. Do toga može doći na direktan način – ako ispitivač pristupi žrtvi prilikom uzimanja iskaza nedovoljno senzitivno ili se dopusti da curenjem informacija lični život žrtve i njena trauma budu izloženi očima javnosti, medijima ili se čak dopusti njeno zastrašivanje ili bilo kakav vid osvete prema njoj. S druge strane, ništa manje ne treba zanemariti da se interesi žrtve podjednako pogađaju i indirektno – neinformisanjem žrtve o toku suđenja i potencijalnim opasnostima (npr. da je učinilac pušten iz pritvora), teškoće u vezi prava žrtve na kompenzaciju od strane države i pravo na naknadu štete od učinilaca.²⁸

²⁷ Čl. 337 Krivičnog zakonika Republike Srbije, *Sl. gl. RS 85/2005, 88/2005 - ispr, 107/2005 - ispr, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014.*

²⁸ Prvi dokument EU od značaja za zaštitu žrtava krivičnih dela je *Preporuka Komiteta ministara Saveta Evrope br.R (85) 11 o položaju žrtava u okviru krivičnog prava i krivičnog postupka* iz 1985. No, teorija poznaje i tzv.

Problem je, prepoznat i na nivou komunitarnog prava. Okvirnom odlukom Saveta Evrope o položaju žrtava u krivičnom postupku iz 2001. godine, Evropska unija propisala je standard minimalnih prava žrtava u krivičnom postupku, koja se odnose pre svega na pravo žrtve da bude saslušana, mogućnost da učestvuje u krivičnom postupku, kao i na zaštitu, kompenzaciju i pristup medijaciji i svim, za žrtvu važnim, informacijama.²⁹ Usledilo je usvajanje još nekoliko preporuka najviših tela EU³⁰, ali prvi pravno obavezujući akt za države-članice u ovoj oblasti bila je Direktiva Evropskog parlamenta i Saveta broj 2012/29/EU kojom se uspostavljaju minimalni standardi u pogledu prava, podrške i zaštite žrtava krivičnih dela.³¹ Pomenuta Direktiva je od značaja jer je puna implementacija principa, sadržanih u istoj, danas jedan od osnovnih zadataka Srbije i zemalja regiona u procesu pristupnih pregovora sa Evropskom unijom. Komplementarno s navedenim, Srbija je ratifikovala i Konvenciju Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima iz 2005. godine koja predviđa između ostalog, pomoć žrtvama, nadoknadu štete, pravnu zaštitu i obavezuje članice da svojim nacionalnim zakonodavstvom obezbede pravo žrtava na odštetu od izvršilaca.³² Sve su ovo danas dokumenti koji predstavljaju osnovne izvore minimalnih standarda zaštite prava žrtava krivičnih dela.

Prema tome, postupajući javni tužilac mora biti svestan kakvu odgovornost preuzima u konkretnom slučaju i kakve posledice mogu imati njegovi propusti, čak i po živote drugih ljudi. Zbog navedenog, uz brojne nedostatke u ljudskim, tehničkim i materijalnim kapacitetima javnih tužilaštva u Srbiji s jedne, te intencija širenja kruga ovlasti tužioca s druge strane, dovodi do apsurdna da se od javnog tužioca danas očekuje da bude nekakav supermen.

2.2.2. Procesna radnja ispitivanje zaštićenog svedoka, dokazna snaga iskaza i limitirano pravo oštećenog na supsidijarnu tužbu

Ispitivanje zaštićenih i posebno osetljivih svedoka mora biti lišeno strogih formalnosti, pažljivo pripremljeno i još pažljivije vođeno, kako u predsudećoj fazi, tako i na glavnom pretresu. Primena prinudnih mera za dovođenje i novčano kažnjavanje svedoka koje organu postupka uobičajeno stoje na raspolaganju, kod ove kategorije svedoka je apsurdna. Osim toga, kada je reč o posebno osetljivim svedocima, osim krajnje izuzetno, ne bi trebalo dozvoliti radnju suočenja svedoka sa okrivljenim³³, dok je kod zaštićenih svedoka ona pravilo. Psihološki pristup svedoku-žrtvi zavisice od toga u kojoj meri je preživljena trauma ostavila posledice na njeno duševno

tercijalnu viktimizaciju koja predstavlja doživljavanje sebe kao žrtve i internalizacija uloge žrtve zbog prethodna dva stadijuma viktimizacije.

²⁹ Tako je ovom odlukom obuhvaćena pomoć žrtvi pre, u toku i nakon završetka krivičnog postupka. Za razliku od pomenute Preporuke Komiteta ministara, *Okvirna odluka o položaju žrtava u krivičnom postupku* prvi je pravno obavezujući međunarodni dokument te vrste, čije se odredbe uključuju u domaće zakonodavstvo svih zemalja članica EU.

³⁰ Izdvaja se *Preporuka Komiteta ministara Saveta Evrope Rec(2000)19 o ulozi javnog tužioca u sistemu krivično-pravne zaštite* iz 2000. Preporuka uobličava odnos prema oštećenom-žrtvi krivičnog dela: „Javni tužioci treba da na odgovarajući način uzmu u obzir mišljenja i brige žrtava kada su pogođeni njihovi lični interesi i preduzimaju ili podstiču radnje kako bi se obezbedila obaveštenost žrtava o njihovim pravima i o toku postupka. Zainteresovane strane priznatog statusa, posebno žrtve, treba da imaju mogućnost da ospore odluke javnih tužilaca da ne preduzimaju krivično gonjenje.“

³¹ Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council, 25. 10. 2012.

³² *Sl. gl. RS 19/09.*

³³ Čl. 104 st. 4 ZKP RS (bel. 9): „Posebno osetljivi svedok ne može biti suočen sa okrivljenim, osim ako to sam okrivljeni zahteva, a organ postupka to dozvoli vodeći računa o stepenu osetljivosti svedoka i o pravima odbrane.“

stanje, od tipa njene ličnosti, psihičkog stanja i drugih okolnosti. Da bi pribavio što kvalitetniji dokaz u postupku, tužilac koji ispituje žrtvu trebalo bi da koristi i određene psihološke veštine, poput: rezimiranja (sumiranja izrečenog), parafraziranja, konzistentnog pružanja podrške i razumevanja žrtvi, slušanja sa empatijom itd.

U fazi istrage, kao što je navedeno, zakon omogućuje tužiocu da privremeno sakrije identitet svedoka od odbrane ili da obavi njegovo ispitivanje bez prisustva drugih učesnika u postupku (u predmetima organizovanog kriminala ili ratnih zločina). Zbog toga je česta primedba advokata da se time krši pravo na odbranu tj. pravo na pravično suđenje. Međutim, vođenje istrage ne znači nužno da će optužnica biti i podignuta protiv okrivljenog. Ako ipak do toga i dođe, po pravilu, ponoviće se ispitivanje zaštićenog svedoka, uz pravo na unakrsno ispitivanje od strane odbrane, a tek na glavnom pretresu se izvode dokazi na kojima sud može zasnovati svoju presudu.

Sudska praksa je takva da je ispitivanje zaštićenog svedoka, po pravilu, rezervisano za sam početak dokaznog postupka na glavnom pretresu. Ovo verovatno s toga što će njegov iskaz, kao uslovno rečeno najjači adut tužilaštva, biti proveravan u nastavku postupka drugim dokazima, u krajnjem slučaju i suočenjem sa okrivljenim ili sa drugim svedokom. Tokom glavnog pretresa svedoka ispituje pretresni sudija ili sudsko veće. Predsednik veća bi morao da zabrani svako pitanje koje bi moglo da dovede do otkrivanja identiteta zaštićenog svedoka javnosti, kako ona kojim bi identitet bio otkriven očigledno, tako i ona putem kojih bi treće lice moglo da zaključi o kome se radi.

Ipak, u pogledu dokazne snage iskaza zaštićenog svedoka, samo je pretpostavka da je to najbolji dokaz protiv okrivljenog. Sud je dužan da ovakav iskaz svedoka tretira kao i svaki drugi dokaz. To znači da se osuđujuća presuda može zasnivati na iskazu zaštićenog svedoka, ali se zahteva da on ne bude protivrečan drugim dokazima kojim se dokazuje predmetno krivično delo i krivična odgovornost okrivljenog (uključujući i priznanje okrivljenog).³⁴

Ono što je uočeno kao problem u praksi postupanja drugostepenih sudova da o žalbi, po pravilu, odlučuju u formi „papirog suđenja“, čitanjem spisa predmeta na sednici veća, bez ponavljanja ispitivanja zaštićenog svedoka *in vivo*, čime neminovno sudije - članovi veća ostaju bez potpunog i stvarnog utiska o kredibilitetu zaštićenog svedoka i njegovog iskaza, što može uticati i na donošenje pravilne i zakonite presude. Time, apelacioni sud ostaje u najvećem broju slučajeva vezan činjeničnim stanjem koje je utvrdilo pretresno veće.

Kada se menjao procesni krivični zakon u Srbiji, odnos javnog tužioca i oštećenog prelamao se preko pitanja da li oštećeni ima pravo da preuzme krivično gonjenje u slučaju da javni tužilac odluči da nema osnova za pokretanje ili nastavak krivičnog progona. Delimičnim napuštanjem rešenja o oštećenom kao supsidijarnom tužiocu u krivičnom postupku, do faze potvrđivanja

³⁴ Apelacioni sud u Beogradu, obrazloženje presude Kž.Po2-3/10: „Osnovano se u žalbama optuženog i njegovih branilaca ukazuje da je prvostepeni sud učinio bitnu povredu odredaba iz čl. 368 st. 1 tač. 10 i 11 ZKP-a. Naime, pobijana presuda se u odnosu na optuženog zasniva jedino na iskazu zaštićenog svedoka, pa je samim tim prvostepeni sud povredio odredbu člana 109d ZKP, a time je učinio bitnu povredu odredaba krivičnog postupka iz čl. 368 st. 1 tač. 10 ZKP. Ovo iz razloga, što se osuđujuća presuda načelno može zasnivati na izjavi (iskazu) zaštićenog svedoka, ali je pored toga potrebno da postoje drugi dokazi koji dokazuju krivicu učinioca krivičnog dela. Međutim, prvostepeni sud u obrazloženju pobijane presude ne daje razloge o tome kojim se još dokazima, osim iskazima zaštićenog svedoka P-1, dokazuje krivica optuženog(…)“

optužnice, umesto čega mu se ostavlja pravo da izjavi prigovor neposredno višem javnom tužiocu, smanjio se broj krivičnih postupaka, što je doprinelo i rasterećenju sudova.

2.2.3. Psihološka podrška i pomoć (stručne službe)

Psihološku i emocionalnu podršku i pomoć svedoku tokom krivičnog postupka u predmetima organizovanog kriminala i ratnih zločina pruža posebna Služba za podršku i pomoć oštećenima i svedocima pri Višem sudu u Beogradu koja je osnovana još 2006. godine. Organizacija i sistem rada službe uređen je na nivou zakona i podzakonskih akata.³⁵ Odnedavno u Srbiji, makar deklarativno, postoji mreža istorodnih službi pri skoro svim višim sudovima, kao i javnim tužilaštvima posebne nadležnosti, višim javnim tužilaštvima i Prvom osnovnom javnom tužilaštvu u Beogradu.³⁶

Zamišljeno je da primarna uloga ovih službi bude u pomaganju svedocima da što lakše po sebe i što efikasnije za sudski postupak pristupe sudu s ciljem njihovog svedočenja uz procenu psiholoških, zdravstvenih, socijalnih i logističkih potreba. Intencija je da se oštećeni i svedoci ohrabre na svedočenje, upoznaju sa svim svojim pravima još pre formalnopravnog otpočinjanja krivičnog postupka i da im se pruži kakva-takva podrška u predsudskoj fazi postupka.

Međutim, izabrani model podrške i pomoći svedoka u većini pravosudnih institucija Republike Srbije je samo deklarativne prirode i implementacija usvojenog u praksi je još uvek vrlo problematična. Ne postoje još uvek zvanični statistički podaci o radu službi pri javnim tužilaštvima. Relativno mala aktivnost se svodi na informisanje žrtve krivičnog dela o njenim pravima i obavezama u postupku (što je svakako poželjno), i to pismenim putem, slanjem određenih flajera i brošura, bez direktnog kontakta i ostalih oblika pomoći, zbog čega je odziv svedoka koji traže pomoć u javnim tužilaštvima još uvek vrlo nizak.

Osnovni nedostaci se, nažalost, ponavljaju iz godine u godinu i mogu se sažeti na one najočiglednije:

- nepostojanje jedinstvene službe na nacionalnom nivou ili barem jednog koherentnog sistema stručnih službi i nevladinog sektora koji bi pružale pomoć svedocima, počev od saznanja za izvršeno krivično delo, a bez obzira da li se radi o policijskoj, tužilačkoj ili sudskoj fazi postupka, (imajući u vidu najznačajniji uslov za svedočenje ugroženih i osetljivih svedoka – uspostavljeno poverenje i lični odnos sa predstavnikom države koji mu pruža zaštitu);
- nepostojanje službi za podršku i pomoć svedocima za uslovno rečeno krivična dela u osnovnim sudovima i osnovnim javnim tužilaštvima u Srbiji (izuzetak jedino Prvo osnovno javno tužilaštvo u Beogradu), a čime se zanemaruje specifična priroda pojedinih dela iz te grupe krivičnih dela, poput recimo porodičnog nasilja;

³⁵ Zakon o uređenju sudova, *Sl. gl. RS* 116/2008, 104/2009, 101/2010, 31/2011 - dr. zakon, 78/2011 - dr. zakon, 101/2011, 101/2013, 106/2015, 40/2015 - dr. zakon i 13/2016, Sudski poslovnik, *Sl. gl. RS* 110/2009, 70/2011, 19/2012, 89/2013, 96/2015, 104/2015, 113/2015 - ispr, 39/2016 i 56/2016 i Uputstvo Visokog saveta sudstva o načinu pristupa, sistemu rada i načinu postupanja službe za pomoć i podršku svedocima i oštećenima od 07. 04. 2015.

³⁶ Kada je reč o javnim tužilaštvima, pre svih to su službe za informisanje oštećenih lica i svedoka u Beogradu, Novom Sadu, Kragujevcu i Nišu, čime je formalno pokriveno područje sva četiri apelaciona javna tužilaštva.

- izbor nestručnih lica za obavljanje usko stručnih poslova psihološke, emocionalne i druge podrške svedocima i žrtvama (iz redova nosilaca javnotužilačke funkcije, sudijskih i tužilačkih pomoćnika, administrativnog osoblja i sl) i
- na kraju, mada ništa manje važno, izostanak odgovarajuće kontinuirane i opšte obuke lica angažovanih na poslovima u čijem opisu je kontakt sa svedokom (policija, istražitelj, javni tužilac, sudija, drugi službenici).

Prema poslednjem izveštaju Službe za pomoć i podršku svedocima pri Posebnom odeljenju Višeg suda u Beogradu, od njenog osnivanja do danas asistenciju službe je dobilo ukupno 3157 lica u više od 300 krivičnih predmeta. Od tog broja, ukupno 817 lica (23%) imala su svojstvo oštećenog lica, dok su 410 lica (13%) bile pripadnice ženskog pola, a 716 njih nisu državljani Republike Srbije.³⁷

Zanimljiva je i analiza primenjenih mera zaštite svedoka i oštećenih pred Posebnim odeljenjem Višeg suda u Beogradu u proteklih 10 godina. Uočava se činjenica uravnoteženog odnosa broja svedoka i preduzetih aktivnosti nadležnih organa za podršku i pomoć, sagledano po godinama rada Službe za podršku i pomoć svedocima i Jedinice za zaštitu svedoka. Ipak, primetan je i trend postepenog opadanja broja svedoka i posebno procesnih mera zaštite svedoka u postupcima za krivična dela organizovanog kriminala i ratnih zločina.³⁸

Značaj postojanja stručnih službi ovog tipa najbolje se može sagledati u komentarima koje su po završenom svedočenju navodili sami svedoci u Višem sudu u Beogradu. Ubedljivo najveći broj svedoka je konstatovao da mu je pre i nakon svedočenja značila podrška i pomoć Službe, emotivna podrška samih službenika, zatim praktične informacije u vezi sa predstojećim svedočenjem i boravak u zasebnoj prostoriji za svedoke i oštećene pre početka suđenja.

Vapijuća potreba srpskog pravosuđa je da poboljša ovakav tip podrške i pomoći svedocima i to na nekoliko nivoa: ojačati kapacitete pomenutih službi pri sudovima i tužilaštvima sa odgovarajućim stručnim kadrom (psihijatrima, psiholozima, pedijatrima i sprovesti periodičnu obuku sudija, tužilaca i službenika koji imaju kontakt sa oštećenima i svedocima, predvideti slične službe u okviru drugih sudova i tužilaštava širom Srbije, proširiti delovanje tih službi i tokom predistražnog postupka i istrage, imajući u vidu sve novine postojećeg ZKP-a, te ojačati nadzor i podršku (pre svega psihološke prirode) svedocima i po okončanju krivičnog postupka.

O onoj ljudskoj, vaninstitucionalnoj podršci žrtvama krivičnih dela, izvan sudnice i u vezi sa najbanalnijim životnim pitanjima, o posebnoj psihološkoj vezi koja iz izgrađenog poverenja nastaje između postupajućeg tužioca s jedne, i žrtve i njegove porodice s druge strane, a koji se ne prekida ni po okončanju krivičnog postupka, nije moguće iz ugla pravnika sačiniti adekvatan referat, pa temu prepuštam odgovarajućoj struci.

Naposletku, važno je istaći i pohvaliti činjenicu da u ovom trenutku u Republici Srbiji postoji nekoliko neprofitnih organizacija civilnog društva čija delatnost se sastoji u pružanju sveobuhvatne podrške i pomoći žrtvama, među kojima se izdvajaju „Viktimološko društvo

³⁷ Izveštaj Službe za podršku i pomoć svedocima za period od 2006-2016, dostupno na www.tuzilastvorz.org.rs/html/trz/POCETNA/P_NAC_STRAGETIJA_CIR.PDF, očitavanje 01. 03. 2017.

³⁸ Odnos broja svedoka i broja određenih mera zaštite po godinama od 2006 - 2016. pred Posebnim Odeljenjem Višeg suda u Beogradu: 42-18, 476-25, 319-29, 253-42, 348-39, 457-22, 308-29, 236-12, 153-9, 371-12, 194-11.

Srbije“ (sa kojim je i srpsko Republičko javno tužilaštvo potpisalo Memorandum o razumevanju i saradnji³⁹), te organizacija za borbu protiv trgovine ljudima i nasilja „Astra“ i „Atina“.

3. Zaštita posebnih kategorija svedoka u krivičnom postupku

3.1. Zaštita žrtava ratnog zločina

Problematika zaštite svedoka možda je najizraženija kod suđenja učiniocima zločina protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom, kolokvijalno ratnih zločina. Ovo zato što su mnoge ratne zločine izvršili pripadnici vojske, policije ili drugi predstavnici organa vlasti, drugim rečima, predstavnici države na čijoj teritoriji bi sudski postupak trebalo da se vodi.

Tako je tokom suđenja jednom hrvatskom političaru i nekadašnjem ratnom zapovedniku policijskih jedinica, on javno uputio pretnje svedoku koji je svedočio protiv njega.⁴⁰ Od zastrašivanja svedoka nisu bili imuni ni međunarodni krivični postupci. Međunarodni Tribunal za bivšu Jugoslaviju u Hagu (MKTJ) je u nekoliko slučajeva čak pokrenuo i postupak protiv onih koji su ometali postupak zastrašivanjima svedoka.⁴¹ Ipak, verovatno najradikalniji primeri izostanka zaštite svedoka, za koje nije do danas niko ni disciplinski nije odgovarao, obeležili su proces pred MKTJ bivšim komandantima OVK-a, na čelu sa Ramušom Haradinajem. Ozbiljni propusti u sistemu zaštite doveli su do niza najsumnjivijih smrti zaštićenih svedoka ili odustajanja od svedočenja u tom predmetu. Na kraju, tragično za međunarodnu pravdu, Žalbeno veće Tribunala je svojoj presudi samo zaključilo da je proces obeležilo zastrašivanje svedoka. Nažalost, likvidacije zaštićenih svedoka obeležavaju i početak suđenja ratnim komandantima OVK čiji početak se očekuje tokom 2017. godine.⁴² Iskustvo pokazuje da konvencionalni programi zaštite nisu delotvorni u sredinama u kojima postoje snažni relikti odmazde i krvne osvete, jer je neophodno obezbediti potpunu zaštitu ne samo svedoka, već i širokog kruga članova njegove porodice.

U Republici Srbiji Zakon o ratnim zločinima⁴³ predviđa mogućnost svedočenja preko video-linka. Ovo je važno zbog odredbe o zaštiti svedoka koja je u direktnoj korelaciji sa pravilima suđenja pred MKTJ, koja nikada nije u sudskoj praksi u Srbiji primenjena. Naime, u delu III kojim se regulišu pravila postupka u predmetima ratnih zločina, odredbom člana 14a stav 5 tog zakona predviđeno je da mere zaštite svedoka ili oštećenog i stepen poverljivosti dokaza određeni od strane MKTJ ostaju na snazi i nakon završenog suđenja, te obavezuju sve nacionalne sudove sve dok oni ne obezbede kod MKTJ odluku o izmeni ili ukidanju tih mera zaštite. Drugim rečima, ako bi se u bilo kom sudskom postupku u Srbiji, pojavila sumnja da je lice koje treba da svedoči dalo iskaz pod zaštitom pred Međunarodnim Tribunalom, domaći sud *ex lege* mora da zastane sa vođenjem krivičnog postupka i proveri kod Tribunala da li je i koje tačno

³⁹ O radu VDS na: www.vds.org.rs.

⁴⁰ Suđenje bivšem policijskom zapovedniku Branimiru Glavašu u Hrvatskoj u predmetima poznatim kolokvijalno pod nazivima *Garaža* i *Selotejp*.

⁴¹ Npr. predmet protiv Vojislava Šešelja pred MKTJ, dostupno na www.icty.org.

⁴² Up. bel. 1, kao i www.usatoday.com/story/news/world/2017/02/26/kosovo-the-hague-war-crimes-court/97904334/, očitavanje: 10. 04. 2017.

⁴³ Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku ratnih zločina, *Sl. gl. RS* 67/2003, 135/2004, 61/2005, 101/2007 i 104/2009.

mere zaštite imao taj svedok. Logično, proizilazi da bi na takvu činjenicu u postupku mogao ukazati jedino sam svedok.

U nekoliko svojih predmeta Tužilaštvo za ratne zločine Republike Srbije iniciralo je skidanje zaštitnih mera kod MKTJ. Svaki put tužilaštvo se suočavalo sa neuređenom procedurom podnošenja zahteva MKTJ. Naime, iako pravilnici MKTJ u ovim slučajevima izričito predviđaju da nacionalni organ postupka koji traži ukidanje zaštitnih mera, uz odgovarajući predlog, dostavi i ovlašćenje domaćeg suda za podnošenje predloga, propisima Republike Srbije nije regulisan način na koji se takvo ovlašćenje stiže, ko ga može zatražiti i koja sudska instances je nadležna da izda takvo ovlašćenje.

U postupcima za krivična dela ratnih zločina svedok i oštećeni mogu da budu ispitani i putem video-konferencijske veze ili međunarodne pravne pomoći. Kako ovakav način ispitivanja predstavlja izuzetak od opšteg pravila za neposredno ispitivanje pred sudom na glavnom pretresu, on dolazi u obzir samo ako nije moguće obezbediti prisustvo svedoka u sudnici. Svedočenje preko video-konferencijske veze ima niz nedostataka, kao što su nemogućnost suočenja sa okrivljenim, problem prepoznavanja predmeta krivičnog dela itd.

Međunarodnim većima, pored ostalog i zbog njihovog nadnacionalnog karaktera, stoje na raspolaganju sredstava kojim će zaštititi ugroženog svedoka i time osigurati važan dokaz tokom suđenja. Sudija ili pretresno veće međunarodnih tribunala mogu samoinicijativno ili na zahtev stranaka ili same žrtve (svedoka) o kojoj je reč odrediti mere zaštite da se spreči obelodanjivanje podataka (imena, adresa, pojmova, veza, lokacija) koji bi mogli otkriti identitet svedoka – korišćenjem pseudonima umesto ličnog imena svedoka i zabranom objavljivanja podataka o svedoku široj javnosti.⁴⁴

Međunarodni krivični postupci poznavali su i situacije prihvatanja iskaza zaštićenih svedoka iz drugog krivičnog postupka i anonimnih svedočenja (kada identitet svedoka nije otkriven ni odbrani). Oba slučaja trebalo bi tumačiti krajnje oprezno, jer predstavljaju jasno ograničavanje prava okrivljenog. Čitanje iskaza zaštićenog svedoka iz drugog postupka i dopuštenje anonimnog svedočenja trebalo bi omogućiti samo ukoliko krivična presuda ne bi bila zasnovana isključivo ili pretežno na tako izvedenom dokazu. Ovo je u skladu i sa praskom Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu⁴⁵.

Kriterijumi koje je MKTJ uzeo u obzir, kada je u prvom postupku pred tim sudom, *Tužilac protiv Duška Tadića*⁴⁶ prihvatio anonimnog svedoka, jesu: postojanje osnovanog straha za bezbednost svedoka ili njegove porodice, važnost svedočenja za optužbu, nepostojanje elemenata koji dovode u pitanje verodostojnost svedoka, neefikasnost drugih mera zaštite u konkretnom slučaju i ograničenje anonimnosti na najneophodniju meru. Usled pozitivne odluke suda po zahtevu tužioca u ovom slučaju, svedok je saslušan uz korišćenje jednosmerne interne televizije i upotrebe uređaja za iskrivljenje lika i glasa svedoka, podaci iz spisa o njegovom identitetu ostali su prikriveni za odbranu, koja pored toga nije mogla da vidi svedoka i svedok je svedočio iz

⁴⁴ Primeri: Odluke Međunarodnog suda za Ruandu u predmetu *Tužilac v. S. Gacumbiži* ICTR-2001-64-1 od 20. 05. 2003, *Tužilac v. A. Seromba* ICTR-2001-66 od 30. 06. 2003. i *Tužilac v. P. Zigiranyazo* ICTR-20017-3-I od 25. 02. 2003, dostupno na www.ictor.org.

⁴⁵ Presude Evropskog Suda za ljudska prava u predmetima *Doorson protiv Holandije*, predstavka 20524/92 od 26. 03. 1996. i *Van Mechelen i dr. protiv Holandije*, predstavka 55/1996/674/861-864 od 30. 10. 1997.

⁴⁶ Presuda Žalbenog veća MKTJ IT-94-1-A od 15. 07. 1999.

posebne prostorije. Međutim, čak je i MKTJ u naknadnim sličnim slučajevima pooštrio uslove za anonimne svedoke. Najvažniji je bio taj da je tužilac morao da pruži sudu objektivne razloge za ugroženost svedoka.

3.2. *Zaštita žrtava nasilja u porodici*

Pored ustavne garantije o posebnoj zaštiti porodice, nasilje prema članovima porodice regulisano je u Srbiji građanskim, prekršajnim i krivičnim pravom. Definiše se na jedinstven način, kao ugrožavanje telesnog integriteta, duševnog zdravlja ili spokojstva drugog člana porodice.

U građanskoj materiji to je zona porodičnih odnosa. Porodičnim nasiljem u Srbiji najpre se pozabavio Porodični zakon (PZ) iz 2005. godine,⁴⁷ i to na sveobuhvatana način i sa brojnim inovativnim rešenjima. Pored brojnih bitnih novina, PZ je definisao pojam žrtve nasilja u porodici i detaljno regulisao postupak pružanja zaštite. U prvom redu su predviđene mere zaštite protiv člana porodice koji vrši nasilje, a koje se mogu izreći pojedinačno ili kombinovano.⁴⁸ U krivičnoj materiji, nasilje u porodici je kao krivično delo prvi put predviđeno zakonom iz 2002. godine. Potonjim, i trenutno važećim KZ-om, proširena je zona inkriminacije i na slučajeve kršenja mera zaštite koje je sud odredio u skladu sa zakonom koji reguliše porodičnopravne odnose. Ovo bi značilo da se, praktično, krivičnopravnom odredbom da kršenje izrečenih mera zaštite porodičnopravnog karaktera predstavlja poseban oblik krivičnog dela, dopunjuje i zaokružuje porodičnopravna zaštita. Međutim, postoji i treća zona zaštite. Ako bi nasilje u porodici bilo delo sa manjom društvenom opasnošću, pod određenim uslovima, sankcioniše ga prekršajni sudija.⁴⁹ U retkim, graničnim slučajevima, praksa se kolebala jer je zakonodavac nije bio precizan u pogledu razlikovanja nasilja u porodici kao prekršaja i kao krivičnog dela.

Prema svemu navedenom, na prvi pogled, čini se da je pravna zaštita žrtve porodičnog nasilja, time i zaštita braka i porodice u celini, u Srbiji potpuna i zadovaljavajuća. Ipak, podaci iz prakse o rapidnom povećanju broja zabeleženih slučajeva nasilja u porodici nad ženama u poslednjih godina, alarmirali su stručnu javnost. Problemi su detektovani na najosetljivijem polju - zaštiti žrtve nasilja i kordinaciji nadležnih organa i službi u borbi za zaštitu njenih prava. Članice Saveta Evrope usvojile su Istanbulsku konvenciju⁵⁰ 2011. godine, što je dovelo do toga da Vlada Republike Srbije donese više protokola u oblasti zaštite od porodičnog nasilja.⁵¹ To je

⁴⁷ *Sl. gl. RS 18/2005 i 72/2011 - dr. zakon.*

⁴⁸ PZ predviđa sledeće mere: izdavanje naloga za iseljenje iz porodičnog stana odnosno izdavanje naloga za useljenje u porodični stan ili kuću, bez obzira na pravo svojine odnosno zakupa nepokretnosti, zabrana približavanja članu porodice na određenoj udaljenosti, zabrana pristupa u prostor oko mesta stanovanja ili mesta rada člana porodice i zabrana daljeg uznemiravanja člana porodice.

⁴⁹ Tako se Zakonom o javnom redu i miru pokriva više slučajeva koji bi mogli biti podvedeni pod nasilje u porodici: svađa i vika na javnom mestu, vredanje, vršenje nasilja, pretnja, tuča itd.

⁵⁰ Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici od 11. 05. 2011. koju je ratifikovala i Republika Srbija, *Sl. gl. RS – Međunarodni ugovori 12/13.*

⁵¹ Opšti protokol o postupanju i saradnji ustanova, organa i organizacija u situacijama nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima Vlade Republike Srbije, Poseban protokol Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike Vlade Republike Srbije o postupanju centara za socijalni rad – organa starateljstva u slučajevima nasilja u porodici i ženama u partnerskim odnosima, Posebni protokol Ministarstva unutrašnjih poslova Vlade Republike Srbije o postupanju policijskih službenika u slučajevima nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima i Posebni protokol Ministarstva zdravlja Vlade Republike Srbije o postupanju u slučajevima nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima.

predstavljalo samo prve korake u reformi propisa na ovom polju. Tako je srpski parlament izglasao Zakon o sprečavanju nasilja u porodici⁵² čije stupanje na pravnu snagu je predviđeno za 1. jun 2017. godine. Novine koje nam ovaj zakon donosi su brojne i raznovrsne, ali može se izdvojiti to da se njime na eksplicitan način uređuju organizacija i postupanje svih angažovanih društvenih faktora u sprečavanju nasilja u porodici. Uvode se jasniji mehanizmi preventivne zaštite žrtve od nasilnika, precizira saradnja novih-starih aktera u postupku zaštite, koji prolaze i kroz specijalizovanu obuku, što sad podrazumeva i posebne kontakt-tačke tj. oficire za vezu. Ipak, ako se jedna pozitivna vrednost mora izdvojiti, to je definisanje kriterijuma za procenu opasnosti od nastupanja ili ponavljanja nasilja u porodici, kao i kada i na koji način nadležni državni organi imaju delovati u sprečavanju ili zaustavljanju nasilja u porodici. Zakon pominje revolucionarne i pomalo kontroverzne „hitne mere“: privremeno udaljenje učinioca iz stana i privremena zabrana kontaktiranja i prilaska žrtvi, i to u trajanju od najduže 48 časova, uz mogućnost njihovog produženja. Mere su kontroverzne sa aspekta ustavnosti, jer odredbom kojom se omogućava udaljenje vlasnika iz njegovog stana neposredno se ugrožava zajemčeno pravo na mirno korišćenje privatne svojine.⁵³ Pritom, ovde se ne misli na legitimno ustavno ograničenje uživanja prava na imovinu zaštitom nekog drugog (vrednijeg) dobra, kao što je pravo na život, već se želi ukazati na očekivanu realnu opasnost od „domino efekta“ u lancu odgovornosti nadležnih državnih subjekata. Naime, u nameri da izbegne bilo kakav rizik za žrtvu, policijski službenici će po inerciji izricati prijavljenom licu meru udaljenja iz stana, postupajući tužiocima tražiti od suda njeno produženje i tako redom. Pored toga, proširena je primena zakona i na pružanje zaštite i podrške žrtvama drugih krivičnih dela zakonom, taksativno nabrojanih u katalogu krivičnih dela.⁵⁴

Za zaštitu i podršku žrtve nasilja u porodici posvećena je posebna grupa prava - da žrtva bude blagovremeno i potpuno obaveštena, da uživa pravo na besplatnu pravnu pomoć⁵⁵ i da kroz obavezu nadležnih organa da usvoje individualni plan zaštite i podrške žrtvi imaju pravo na bezbednost, garanciju da će se zaustaviti nasilje, sprečiti njegovo ponavljanje, pravo na psihosocijalnu i drugu podršku radi njenog oporavka, osnaživanja i osamostaljivanja.

Ako javni tužilac želi da u predmetima porodičnog nasilja obezbedi dokaze koji su neophodni da bi ubedio sud u izvesnost činjenica i pravne kvalifikacije iz optužnice, kao i da je optuženi nasilnik kriv, neophodno je da ima asistenciju niza drugih državnih organa i ustanova koji će se starati o pomoći i podršci žrtvi nasilja. U suprotnom, može doći u situaciju da iako je prikupio sve materijalne dokaze - npr. da je član porodice pretrpeo nasilje u vreme i mesto iz krivične prijave, tj. da poseduje lekarski izveštaj o vrsti i težini povreda žrtve, da je nasilnik od ranije poznat policiji odnosno da se radi o pretpostavljenom ponovljenom nasilju, te da su policijski

⁵² Sl. gl. RS 94/2016.

⁵³ Čl. 58 st. 1 Ustava RS, Pravo na imovinu (bel. 7).

⁵⁴ Krivična dela: proganjanje (čl. 138a Krivičnog zakonika), silovanje (čl. 178), obljava nad nemoćnim licem (čl. 179), obljava nad detetom (čl. 180), obljava zloupotrebom položaja (čl. 181), nedozvoljene polne radnje (čl. 182), polno uznemiravanje (čl. 182a), podvođenje i omogućavanje vršenja polnog odnosa (čl. 183), posredovanje u vršenju prostitucije (čl. 184), prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje maloletnih lica za pornografiju (čl. 185), navođenje deteta na prisustvovanje polnim radnjama (čl. 185a), zapuštanje i zlostavljanje maloletnog lica (čl. 193), nasilje u porodici (čl. 194), nedavanje izdržavanja (čl. 195), kršenje porodičnih obaveza (čl. 196), rodoskrvuće (čl. 197), trgovina ljudima (čl. 388), ali i druga krivična dela, ako je krivično delo posledica nasilja u porodici.

⁵⁵ Iako takvo pravo u Srbiji nije još uvek ostvarivo, imajući u vidu da još uvek nije donet zakon o besplatnoj pravnoj pomoći kojim će se takvo pravo garantovati i žrtvama porodičnog nasilja.

službenici utvrdili da je kritičnom prilikom nasilnik bio i pod dejstvom alkohola a komšije čule viku i svađu, ali da sama žrtva ne želi da svedoči protiv njega, podizanjem optužnice se objektivno izloži riziku da nasilnik bude oslobođen usled nedostatka dokaza.

Pritom, žrtva porodičnog nasilja može odustati od krivičnog progona nasilnika iz različitih motiva – iz straha za sebe ili svoju decu, usled naknadnih pretnji od strane nasilnika, iz ekonomskih razloga, usled činjenice da se izmirila sa njim ili čak i zato što joj je žao nasilnika. Čest je slučaj da osoba ženskog pola koja je pretrpela nasilje, motivisana da ispriča ono što je nedavno pretrpela i ohrabrena podrškom nadležnih, svedoči protiv svog muža pred policijom i/ili u fazi istrage pred tužilaštvom, nakon čega, usled nekog od navedenih razloga, povuče svoj iskaz u kasnijoj fazi postupka. Opreza radi, imajući u vidu da je u preko 85% predmeta porodičnog nasilja žena žrtva a muškarac prijavljeno lice, dosadašnja praksa ukazuje i na slučajevne zloupotrebe. Naime, ima slučajeva da se žena, stavljajući se u ulogu navodne žrtve, odluči da lažno prijavi supruga iz različitih devijantnih motiva: da mu napakosti usled teško poremećenih odnosa, osveti mu se zbog nečega, zarad dobijanja starateljstva nad decom ili kakvog drugog vida pritiska na njega. Ipak, reč je o manjem broju zabeleženih slučajeva u praksi.

3.3. Zaštita dece žrtava krivičnih dela (maloletnih svedoka)

U praksi krivičnih sudova najosetljiviji i pritiscima najpodložniji svedoci su deca i adolescenti mlađi od 18 godina, posebno ako ujedno imaju i položaj žrtve ili predstavljaju jedine svedoke.⁵⁶ Podjednako, na međunarodnom i na nacionalnom nivou, deca mogu postati žrtve ratnih zločina, zločina protiv čovečnosti, regrutacija i zloupotrebe u oružanom sukobu⁵⁷, trgovine ljudima, porobljavanja, prosjačenja itd. Naravno, deca mogu biti žrtve i dela iz opšteg kriminala kao što su ubistva, torture (mučenja), silovanja i drugih seksualnih delikata.

Razvoj prava deteta i zaštite tih prava tekao je postepeno i kontinuirano, sa razvojem međunarodnog prava širio se i krug prava i instrumenata zaštite prava deteta na nacionalnom nivou.⁵⁸

Ustav RS predviđa posebnu zaštitu prava deteta, koja je na zakonskom nivou razrađena preko mera krivičnog i porodičnog prava.⁵⁹ Prve mere su inkorporirane u KZ, kao zasebna krivična dela protiv života i tela, polnih sloboda i drugo, izvršena nad detetom kao

⁵⁶ Terminologija usvojena u KZ Srbije ne odgovara u potpunosti međunarodnim dokumentima iz oblasti zaštite dece. Naime, pod pojmom deteta u međunarodnom pravu podrazumeva se osoba mlađa od 18 godina života, dok srpski krivični zakon pravi razliku između maloletnog lica (lice koje nije navršilo 18 godina), maloletnika (između navršenih 14 do 18 godina) i deteta (mlađe od 14 godina) - čl. 112, t. 8, 9 i 10 KZ RS (bel. 27).

⁵⁷ Prekretnica u kažnjavanju dečije mobilizacije i učešća dece mlađe od 15 godina u oružanim sukobima bila je *Presuda Međunarodnog krivičnog Tribunala za Ruandu (MKTR) protiv Tomasa Lubange*, lidera Unije patriota Konga od 03. 10. 2012. kojom je osuđen na 14 godina zatvora.

⁵⁸ Opšta deklaraciji o pravima čoveka i međunarodnim paktovima o ljudskim pravima iz 1948, Deklaracija o pravima deteta iz 1959, Konvencija o pravima deteta iz 1989 i dva opciona protokola - Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o učešću dece u oružanim sukobima i Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji, Rezolucija Ekonomskog i socijalnog saveta UN br. 2004/27 o smernicama o pravosudnim pitanjima koja uključuju decu žrtve i svedoke krivičnih dela, Rezolucija o standardnim minimalnim pravilima UN za maloletničko pravosuđe (tzv. Pekinška pravila) iz 1985, Smernice UN za prevenciju maloletničke delikvencije (Rijadske smernice) iz 1990, Pravila UN o zaštiti maloletnika lišenih slobode iz 1990. i Standardna minimalna pravila UN za mere alternativnog institucionalnog tretmana iz 1990.

⁵⁹ Čl. 64 Ustava RS (bel. 7).

pasivnim subjektom ili kao kvalifikatorni oblici drugih krivičnih dela (npr. teška telesna povreda, otmica, silovanje, nasilje u porodici itd). Mere porodičnog pravnog karaktera propisane su u PZ⁶⁰ i one su pretežno preventivnog karaktera.

Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica⁶¹ posvećuje nekoliko članova o zaštiti maloletnih lica kao oštećenih u krivičnom postupku, dajući posebne garantije u slučaju najtežih taksativno nabrojanih krivičnih dela⁶². U takvim slučajevima, javni tužilac i sudije će se odnositi prema oštećenom vodeći računa o njegovom uzrastu, svojstvima ličnosti, obrazovanju i prilikama u kojima živi, posebno nastojeći da se izbegnu moguće štetne posledice postupka po njegovu ličnost i razvoj.

Ne postoji pouzdana statistika i parametri koji bi ukazali da li je krivično pravosuđe Srbije u dovoljnoj meri senzibilno i efektivno u pogledu zaštite prava i interesa dece svedoka i žrtava.

U postupanju nadležnih organa i ustanova u praksi dete-žrtvu krivičnog dela, već od otkrivanja krivičnog dela neophodno je tretirati na brižan i osetljiv način, vodeći računa o njegovim ličnim prilikama i potrebama, uzrastu, rodu i stepenu dostignute zrelosti. Prilikom uzimanja iskaza mora se voditi računa i o sposobnostima i kapacitetima deteta, ali pre svega o traumi koju je dete kao žrtva preživelo. Svaka sekundarna viktimizacija nije poželjna, ali kada se ona vrši prema detetu, to za njega postaje trajna, često i doživotna kazna. Zbog toga, neophodno je u svakoj prilici sprečiti ugrožavanje privatnosti deteta, odugovlačenje sudskog postupka, ponovno uzimanje iskaza osim ako to nije baš neophodno i naročito ponovni kontakt sa počiniocem. Ovo naročito važi u slučajevima seksualnih napastovanja dece.

S druge strane, ono ne sme da oseti da ga organ postupka i obučena stručna lica koja mu pomažu tretiraju kao tipično dete. Uzrast ne treba da bude prepreka za puno učešće u sudskom procesu. Procenu stvarne psihičke zrelosti deteta, njegovu sposobnost da prati i razume sam tok postupka, kao i sklonost ka konfabulacijama (izmišljanjima i nadogradnji sećanja), pre njegovog ispitivanja u svojstvu svedoka uvek bi trebalo da proceni stručno lice – dečiji psiholog. Zbog toga se danas često ističe da ispitivanje maloletnog lica trebaju da obave lica koja su prošla specijalnu obuku, ispitivanje se vrši uz pomoć ili preko stručnih lica, psihologa ili socijalnog radnika, zatim uz obavezno prisustvo zakonskog staroca, ako ispunjava uslove za posebno osetljivog svedoka i mogućnost da dete svedoči u zasebnoj prostoriji ili preko video-linka i slično.

3.4. Zaštita žrtava seksualnog delikta

Bez obzira na starosnu dob i pol, posebno osetljivim svedocima smatraju se i žrtve seksualnih delikata. Seksualni delikti ili seksualno nasilje ima pojavne oblike širokog spektra, od seksualnog uznemiravanja i zlostavljanja, preko silovanja, bludnih i drugih seksualnih radnji, do organizovanog kriminala trgovine ženama, prisilne prostitucije, pornografije, seksualnog ropstva i genitalnog sakaćenja. U kontekstu međunarodnih i unutrašnjih oružanih sukoba posebno je zabranjen svaki napad na civilno stanovništvo, naročito žene, a to je u prvom redu zabrana silovanja u ratu.

⁶⁰ PZ RS (bel. 47).

⁶¹ Bel. 11.

⁶² *Ibid*, katalog krivičnih dela naveden u čl. 150.

To su danas ujedno i univerzalne vrednosti koje štite brojni međunarodni multilateralni i bilateralni ugovori.⁶³ Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, sadrži nekoliko odredbi pod koje možemo podvesti pod seksualne delikte: zabrana mučenja (čl. 3), zabrana ropstva i prinudnog rada (čl. 4), pravo na pravično suđenje (čl. 6) i pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života (čl. 8).⁶⁴ U zaštiti tih prava, Evropski sud za ljudska prava doneo je više značajnih presuda koje su u ovoj oblasti postale izvor prava za nacionalne pravne sisteme.⁶⁵

U pogledu odnosa prema ovim žrtvama kada se pojavljuju kao svedoci na sudu, a u cilju smanjivanja mogućnosti sekundarne viktimizacije, kao najbolja su identifikovana sledeća rešenja:

- ispitivanje od strane policijskog službenika istog pola; u prisustvu poverljivog lica; obučeni i iskusni policajci za rad sa žrtvama silovanja i seksualnog nasilja⁶⁶ i specijalne policijske jedinice za ispitivanje žrtava i istragu u slučajevima nasilja u porodici (ako je delo počinjeno u od strane člana porodice) te

- ispitivanje pred tužiocem (istraga) i pred sudom vrši se u odsustvu optuženog, zabraniti pitanja o žrtvinom ranijem seksualnom životu, te u svemu stroga sudska kontrola unakrsnog ispitivanja koje vrši odbrana, formalna pravila ispitivanja, video link, kako bi se izbeglo suočavanje sa optuženim i video zapis kao dokaz na sudu.

Faktičko je pitanje kako pristupiti žrtvi silovanja, jer treba ceniti sve okolnosti slučaja i žrtvinog okruženja. Tako sud, ako to nije preko potrebno, ne bi smeo da insistira na opisu detalja silovanja od strane žrtve, da prati reakcije i nivo stresa svedoka-žrtve dok svedoči, pa da odredi eventualno češće pauze i prisustvo u sudnici psihologa za podršku žrtvi, da prihvati da žrtva verbalizuje sam čin penetracije svojim rečima, jer je npr. priča o tome za žrtvu tabu u sredini iz koje dolazi itd.⁶⁷

⁶³ Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda, stupio na snagu 01. 07. 2002, čl. 7 t. 1-g, predviđa da se u okviru šireg ili sistemskog napada na civilno stanovništvo ne smeju preduzimati nečovečna dela silovanja, seksualnog ropstva, prisilne prostitucije, prisilne trudnoće, prisilne sterilizacije ili bilo koji drugi oblik seksualnog nasilja usporedive težine; Konvencija o ropstvu usvojena 1926. u Ženevi, Konvencija o otklanjanju svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW) iz 1979, Konvencije Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja i o akciji protiv trgovine ljudima od 16. 05. 2005, Istanbulska Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici od 11. 05. 2011, Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudima, posebno žena i dece („Protokol iz Palerma“), Okvirna odluka SE o borbi protiv trgovine ljudima od 19. 07. 2002, Preporuke Saveta Evrope br. 11 (2000) Komiteta ministara Državama potpisnicama o akciji protiv trgovine ljudima u svrhu seksualne eksploatacije, br. 16 (2001) Komiteta ministara Državama potpisnicama o zaštiti dece od seksualne eksploatacije i br. 5 (2002) Komiteta ministara Državama potpisnicama o zaštiti žena od nasilja.

⁶⁴ Usvojena 04. 11. 1950.

⁶⁵ Npr. slučaj *Rantsev protiv Kipra i Ruske Federacije*, predstavka 25965/04 od 07. 01. 2010, slučaj *O’Ceefee protiv Irske*, predstavka 35810/09 od 28. 01. 2014, slučaj *Söderman protiv Švedske*, predstavka 5786/08 od 12. 11. 2013.

⁶⁶ Poput specijalnih policijskih odeljenja za ispitivanje žrtava i istragu u slučajevima silovanja, na primer u Engleskoj, Irskoj, Škotskoj i Norveškoj gde žrtva može biti ispitivana u prijatnom okruženju, i može biti pregledana od strane lekara - specijaliste sudske medicine.

⁶⁷ V. Oosterveld, *Procedural Steps Addressing Sexual and Gender-based Violence: the Legacy of the International Criminal Tribunal for Rwanda and its Application in the Special Court for Sierra Leone*, novembar 2014.

U skladu sa uspostavljenim međunarodnim standardima u ovoj krivičnoj oblasti, nedavnim novelama krivičnog zakonodavstva u Srbiji značajno je proširena zona inkriminacije na čitav spektar novih delikata protiv polnih i drugih sloboda i prava.⁶⁸

4. Zaključak

Stigmatizacija od strane društvene zajednice, nekažnjena tabloidizacija suđenja od strane sredstava javnog informisanja, čime se na prizemnom, tabloidnom nivou iznose detalji o svedočenju žrtve i o njenom ličnom i porodičnom životu, te ataci odbrane poput onih da zaštićeni svedoci svedoče po diktatu, zarad imovinske ili druge koristi i nedopustivo mešanje organa izvršne vlasti, svakako obeshrabruju žrtve da slobodno, potpuno i istinito svedoče, čime se sve ukupno relativizuje svrha procesuiranja učinilaca krivičnih dela i otupljuje oštrica mača boginje pravde. Baš zbog toga, prvi i osnovni korak u zaštiti svedoka morala bi biti zaštita života i ličnosti svedoka, njegove privatnosti i drugih osnovnih ljudskih prava. Ako takva premisa važi u prvom redu za prava okrivljenog, što je predmet stalnih javnih povika i proklamacija, onda bi to tek moralo obvezivati sve društvene činioce kada je u pitanju osoba koja otkriva krivično delo i doprinosi kažnjavanju njegovih učinilaca. Samo tako dolazimo do materijalne istine, i što je posebno značajno, bez povrede prava na odbranu.

Pažljivo pripremljena i vođena podrška svedoku-žrtvi od strane organa koji rukovodi postupkom (policijskih službenika, kasnije javnog tužioca i sudija), od prvog kontakta nužan su preduslov za dobijanje kvalitetnog svedočenja. Pod zaštitom ovde se ne misli samo na procesne mere zaštite, već na poseban tretman u sudnici kojim se uvažava trauma i osetljiv status svedoka, kojim se on ohrabruje da svedoči slobodno i potpuno. Na prvi pogled, sasvim logično se čini da je svedok tokom krivičnog postupka najugroženiji upravo tokom faze unakrsnog ispitivanja, kada njegov kredibilitet (tj. ličnost) i sam iskaz napadaju zastupnici odbrane. Zaštita se ovde obezbeđuje relativno jednostavno, primenom pojedinih procesnih zaštitnih mera, dobrom psihološkom pripremom i informisanjem svedoka o onome što može očekivati tokom ispitivanja, zabranom suda da se pitanja svedoku postavljaju neposredno, provokativno, maliciozno i tome slično. Ponekad, neočekivano, ozbiljna pretnja po sigurnost svedoka nastaje kada pomenuta podrška organa postupka izostane. Do toga može doći čak i nesvesno, usled nesmotrenog i nepažljivog postupanja predstavnika policije, tužilaštva ili suda tokom procesa. Reakcija koja bi usledila bilo bi zatvaranje svedoka u sebe i verovatni gubitak važnog dokaznog sredstva za tužilaštvo. Uporedivši ovo sa izmenjenom, daleko odgovornijom procesnom ulogom tužioca, nema dvojbe da je upravo ovaj procesni subjekt najzainteresovaniji, ali i najodgovorniji, da sud odgovarajuće mere zaštite svedoka usvoji i da se one u praksi i sprovedu. Takva zaštita se kreće u širem rasponu, počev od zaštite od zastrašivanja i pretnji, pa do fizičke zaštite života svedoka i njegovih najbližih.

Do uvođenja tužilačke istrage u Srbiji, svedoci i oštećeni su imali podršku stručne Službe pri posebnim odeljenjima Višeg suda u Beogradu, kako tokom istražnog, tako i tokom glavnog krivičnog postupka, kao i u postupcima po zamolnicima inostranih pravosudnih organa.

⁶⁸ Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika, *Sl. gl. RS 94/2016*. U pitanju su krivična dela sakaćenje ženskog polnog organa (čl. 121a KZ-a), proganjanje (čl. 138a), Polno uznemiravanje (čl. 182a), navođenje deteta na prisustvovanje polnim radnjama (čl. 185a), prinudno zaključenje braka (čl. 187a), kao i pooštravanje kazni za pojedina krivična dela protiv polnih sloboda.

Uvođenjem koncepta tužilačke istrage prekinut je kontinuitet u pružanju profesionalne podrške u fazi istrage. Trebalo bi nastaviti sa formiranjem službi tog tipa pri javnim tužilaštvima i sudovima širom zemlje uz jačanje stručnih, tehničkih i infrastrukturnih kapaciteta.

Nastavak kontinuirane obuke nosilaca pravosudnih funkcija i advokata u vezi sa sekundarnom viktimizacijom i doslednom primenom mera procesne discipline na glavnom pretresu, analiza i reforma sistema zaštite unutar nadležnih policijskih institucija, mehanizmi stvarne kontrole rada policije u rukama javnog tužioca a ne isključiva odgovornost neposredno nadređenom policijskom starešini, zatim poboljšanje i jačanje međunarodne saradnje, unapređenje normativnog okvira, jačanje institucionalnih kapaciteta i bolja međusobna koordinacija nadležnih državnih organa uključenih u sistem zaštite svedoka i podršku oštećenim licima, svakako moraju ostati prioritete strateške smernice.

Svaki neuspeh na polju zaštite svedoka nije tragičan samo za pravilno okončanje krivičnog postupka koji je u toku. On ima i šire negativno dejstvo, jer obeshrabruje sve druge koji nešto znaju o zločinu da o istom progovore javno, kao i dejstvo *pro futuro*, jer svedok odbija svaku dalju saradnju sa tužilaštvom u otkrivanju i gonjenju ostalih učinilaca i drugih dela ili tragova.

Opređenije Republike Srbije za nastavak procesa pridruživanja Evropskoj uniji i implementacija principa i standarda evropskog prava u srpski pravni sistem, sa sobom će u oblasti procesne i vanprocesne zaštite svedoka i žrtava krivičnih dela doneti nove izazove za srpsko pravosuđe. Usvojeni pravni okviri za postizanje zacrtanih ciljeva na tom putu, pre svih Nacionalna strategija reforme pravosuđa za period 2013-2018. godine, Akcioni plan Ministarstva pravde Republike Srbije za poglavlje 23 i Nacionalna strategija za procesuiranje ratnih zločina za period 2016-2020. godine, predstavljaju dobru polaznu osnovu za poboljšanje sistema zaštite svedoka i podrške oštećenima licima u Srbiji. Uostalom, to je i jedan od nekoliko strateških ciljeva u reformi srpskog pravosuđa.

Efikan i funkcionalan sistem zaštite i podrške svedocima i oštećenima predstavlja jedan od temelja vladavine prava u modernim demokratskim društvima. Shodno tome, dostignuti nivo takve zaštite i podrške jedan je od osnovnih pokazatelja nezavisnosti, samostalnosti i efikasnosti organa sudske vlasti, samim tim i potvrdu ili negaciju pravne države. Posmatrana na ovaj način, zaštita prava žrtava u krivičnom postupku danas je jedno od najvažnijih pitanja krivičnog prava i sudske prakse. Pitanje koje se postavlja ne samo pred organ koji vodi neki postupak ili samu stručnu pravničku javnost, već pred sve nas.